

ГЕНЕЗИС ЖАНРІВ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

У лінгвістичних працях достатньо приділено уваги окремим питанням генезису жанрів художніх текстів. Здебільшого міркування про походження, зародження, розвиток та стан існування жанрів художніх текстів мають загальний характер та спираються на часткові положення діалектики розвитку мови. У численних джерелах найбільш повно висвітлюються комплекси питань, пов'язані безпосередньо зі структурною побудовою текстів різних жанрів [Потебня 1990:55-97; Пропп 2001; Піхтовнікова 1999; Веремчук 2005:6-7, 9; Карпчук 2004:118-120; Колодій 2000:11; Binsted, Ritchie 1994:633-638 та ін.] і поглядами щодо диференціації самих літературних жанрів [Виноградов 1980:240-249; Давыдова, Пронин 2003:47-147; Иванова 2000:118-120; Лабашук 2000:8-9; Ткаченко 2003:55-132; Томашевский 1999 та ін.].

За таких умов поза увагою дослідників лишається найцікавіша лінгвістична інформація, що накопичується поступово в межах перетину полів наукового знання про структурні та жанрові особливості художніх текстів різних типів.

Важливість накопичуваних таким чином теоретичних та емпіричних фактів полягає, на наш погляд, у тому, що вони здатні слугувати надійною базою для створення певної узагальненої моделі генезису жанрів художніх текстів. На цих підставах нами й було започатковано спробу створення вихідної моделі-образу для узагальненого опису генезису жанрів художніх текстів.

Формування шуканої моделі здійснювалося з позицій відомої синархічної теорії будови всесвіту [Шмаков 1994:25]. Для цього нами було сформульовано такі методологічні умови її обґрунтування:

1) усі буз винятку тексти художньої літератури створюються у відповідності до всеохоплюючого закону їхньої ієрархічної побудови – закону синархії;

2) закономірності створення художніх текстів підпорядковуються закону автономії загального порядку, внаслідок якого вони, маючи повну самостійність, є зв'язаними єдністю цілого – мовою художньої літератури;

3) будь-яка ідея, покладена в основу літературного твору, безкінечна, тобто є ноуменом, а викладений на її підставі текст як форма її конкретного втілення є феноменом;

4) ієрархія текстів художньої літератури стверджує зростання їхньої синархічності за розміром, складністю та якістю;

5) у межах можливої синархічно безкінечної диференціації єдності творів художньої літератури виникали й виникатимуть певні ієрархії їхніх множин (наприклад, групи текстів конкретних жанрів, певної спрямованості тощо).

Отже, навіть в узагальненій ієрархії жанрів текстів художньої літератури ми можемо спостерігати реалізацію синархічної антиномії “єдність – множинність”. Сутність зазначеного феномену полягає в тому, що потенційний ідеальний світ творчих задумів автора здатен реалізуватися шляхом синергетичної [Клименюк, Калита 2004:70-71] трансформації архетипічної ідеї в антиномію множинності альтернатив конкретного змісту. Таким чином, завдяки індивідуальним здібностям та рівню культури автора з'являється можливість актуальної реалізації конкретного виду літературного твору, який і слугує матеріалізацією вільного об'єктивного прояву потенційної ідеї.

Тут є сенс нагадати про принцип феноменальної єдності або спряженості якості викладу ідеї з розміром та складністю структури тексту, що її передає. За цим принципом найбільш якісні загальні ідеї (афоризми, прислів'я тощо) оформлюються, переважно, лапідарністю тексту та простотою його структурної побудови.

Саме на цій тріаді (лаконізм мовних засобів – елементарність структури – рівень загальності ідеї) базуються ті матеріальні форми, які природою мови закладено в механізм еволюції синархічної нескінченості жанрів літературних творів. Образно кажучи, зазначені форми і виконують роль тих “кристалів”, унаслідок синергетичного розвитку яких проростає

неповторне древо жанрів та жанрової множини художніх текстів.

На основі викладених закономірностей розмаїття різновидів жанрів художніх текстів, що сприймається на перший погляд як хаотичне, може поступово перетворюватися в органічне єдине, яке набуває ознак ієрархічного древа структурованої жанрової організації художніх текстів. Завдяки цьому в світі літературного хаосу майже нічим не пов'язана між собою множина окремих художніх творів відтворює згідно з основним законом синархії весь космогонічний процес. Інакше кажучи, сукупність певних текстів створює ієрархічні рівні вищих організмів зі стійкими структурними, змістовими та функціональними ознаками. Найвищі щаблі зазначених утворень сягають майже космогонічних систем, здатних поєднувати певні звуко-, музико- та відео ряди.

Проте такому розвитку активно протидіє внутрішній закон функціонування літератури – жорстке підпорядкування частин цілому. Когнітивний бік цього явища найвірогідніше має описуватися законом Менделя, який у застосуванні до літературних текстів як продукту розумової діяльності людини, можна переформулювати таким чином: після виникнення кожного нового покоління художніх текстів певного жанру, починаючи з третього покоління, половина текстів повертається до класичного вигляду вихідного жанру.

Оскільки розгляд перспектив такого генезису вочевидь виходить за рамки поставленої в праці мети, то нам залишається нагадати про існування двох видів або напрямів еволюції жанрів художніх текстів. Згідно з першим ієрархічним напрямом, еволюція жанрів літературних текстів конкретного рівня може прагнути до виявлення свого змісту (ідеї) у формах текстів вищого рівня. За другим морфологічним напрямом, еволюція певного жанру прагне у межах того ж самого ієрархічного рівня до розширення свого змісту (ідеї) за рахунок створення альтернативних різновидів форм літературних текстів.

Проте, якщо генезис жанрів художніх текстів обмежувався лише згаданими нами закономірностями, то ідея їхньої класифікації виявилася б менш складною. У дійсності елементи еволюціонуючої множини жанрових організацій розглядуваних текстів не лише перетворюються в наступні, ієрархічно складніші, але й намагаються якомога повніше виявити свій власний зміст. Завдяки цьому прагненню кожен текст конкретного літературного жанру може породжувати цілу ієрархію підвидів або його перехідних форм. Отже, сумісна діяльність двох зазначених закономірностей і призводить до безмежного різноманіття форм літературних текстів. Зважаючи на це, під час формування синархічної моделі жанрів художніх текстів ми розглядали її як певну робочу гіпотезу, здатну задовольняти вимоги нашого пошуку та придатну для відповідних подальших видозмін.

Сформовану на цих підставах узагальнену модель генезису жанрів художніх текстів представлено на рис. 1. Для підвищення інтерпретаційних можливостей моделі в її основу було, по-перше, покладено відомий [Клименюк 1998:137-145] принцип дзеркального відображення. Згідно з цим принципом, альтернативні різновиди творів живої фольклорної мови в силу антиномічно-дуальної (тобто ноуменально-феноменальної) природи мислення людини, трансформується в безмежне віяло різновидів жанрів художньої літератури, спрямованої на формування картини сучасного світу.

По-друге, ми дотримувалися методологічного правила [Клименюк 2006:178-213] розриву класифікаційних рівнів, тобто такого диференціювання груп або множин елементів класифікації, за яким кожен їх наступний рівень, зберігаючи весь зміст попереднього, виявляє і певне нове імманентно присутнє йому начало. Це начало має складну природу, внутрішня єдність якої зумовлюється динамічною рівновагою складників згаданого вище “кристалу”, а зовнішні ознаки класифікування конкретного твору за його ієрархічним рівнем (жанром, спрямуванням тощо) виникають унаслідок скачкоподібного розгортання ідеї, для якого межі вихідного “кристалу” стають уже замалими. Саме такою і є сутність спонтанної природи хаотичного виникнення перехідних та нових форм літературних творів вищих рівнів.

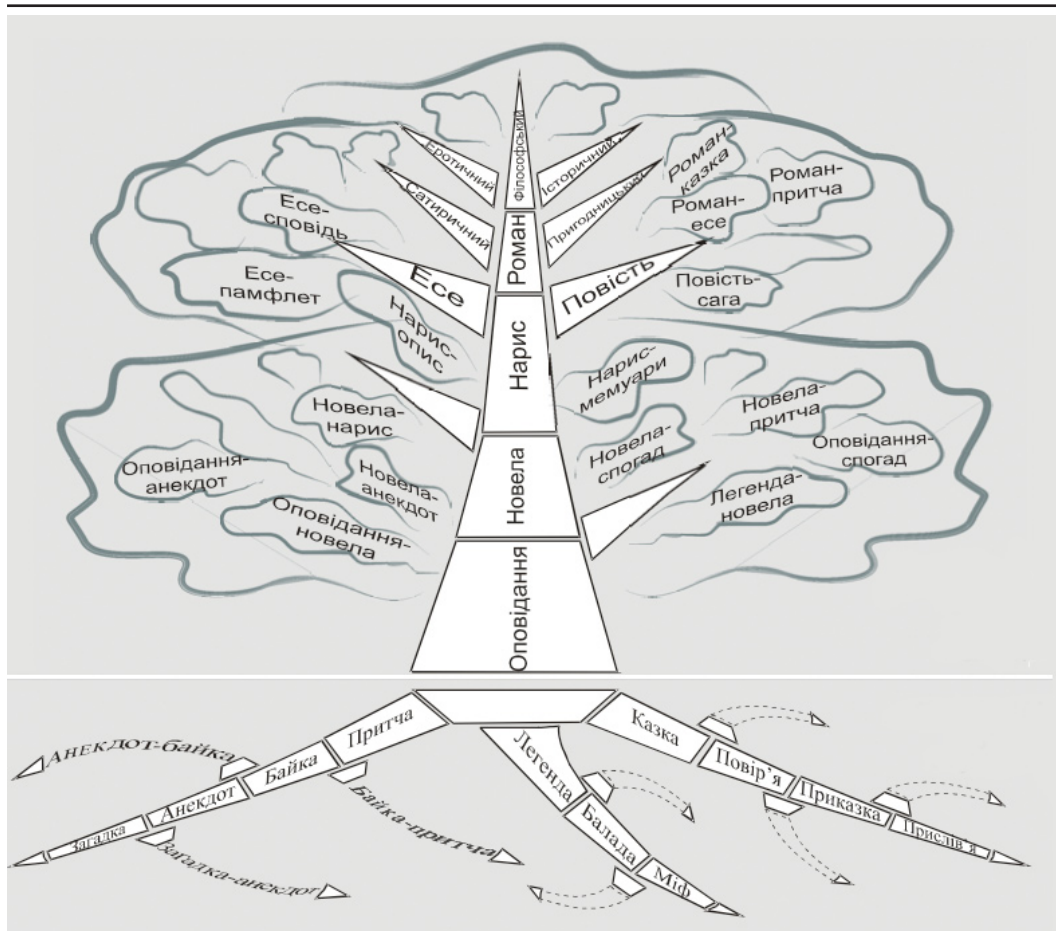

Рис. 1. Узагальнена модель генезису жанрів художніх текстів

На графічній моделі для більш чіткого диференціювання кожна сукупність жанрових різновидів творів художньої літератури (наприклад, оповідання, новела) обмежена відповідними чотири- або трикутниками з чітким позначенням меж їхнього розриву. На відміну від цього, перехідні форми, типу нарис-мемуари, есе-сповідь тощо, окреслені довільною кривою з характерним розривом, який вказує на потенційну можливість виходу за рамки існуючих перехідних жанрів.

Уживання нами прийомів ноуменально-інтерпретаційного моделювання призвело до виникнення низки нових наочних артефактів, забезпечивши тим самим можливість більш широкого трактування природи й механізму генезису жанрів художніх текстів.

Тому, аналізуючи модель, ми отримуємо підстави вважати, що жива фольклорна мова здавна була і є джерелом розвитку літератури взагалі та мови художньої літератури зокрема. Найдревнішими й найважливішими витокami прадавньої усної творчості слугували духовно-ідеологічні (міф – балада – легенда), культурно-побутові (прислів'я – приказка – повір'я – казка), креативно-повчальні (загадка – анекдот – байка – притча) та ряд інших перехідних форм (наприклад, загадка-анекдот, анекдот-байка, байка-притча тощо) різновидів фольклору, які, будучи зафіксованими засобами писемності, існують в художній літературі до теперішнього часу.

Подальший бурхливий розвиток соціальних відносин і технологічних можливостей людства зумовив, як відомо, виникнення писемності та книгодрукарства. Поступово сформувалася і культура авторської художньої мови. Під впливом цих факторів почав відбуватися бурхливий пошук і створення літературних творів нових форм, найбільш адекватною характеристикою яких стало слугувати поняття жанру.

Зародившись і розвиваючись таким чином, художня література як мовна єдність розмаїття творів основних жанрів (оповідання, новела, нарис, есе, повість, роман), піджанрів, межжанрів, всіляких перехідних жанрів набула сучасного стану. За механізмом розвитку цей стан слід розуміти як результат творчого пошуку органічного, напіворганічного або еклектичного поєднання елементів, що входять до складу визначеної вище тріади, витoki якої сягають коріння живої фольклорної мови.

Образно кажучи, стовбур дерева жанрів художньої літератури приростає й приростатиме в майбутньому за рахунок розширення “гілок” та “крони”, сутність яких становлять альтернативи поєднання відомих і виникаючих уперше елементів структури, засобів мови та поглиблених ідей.

Отже, аналізована модель свідчить про неминучий невинний приріст жанрових ознак, ідей та спрямованості творів художньої літератури і, таким чином, спростовує тезу про практичну можливість чіткої й вичерпної класифікації всіх жанрів літературних творів. Тому зрозуміло, що будь-які подальші дискусії щодо конкретних жанрів творів художньої літератури здатні призвести лише до розширення понятійного апарату лінгвістичного опису ознак їхнього різноманіття та чіткого диференціювання жанрів на вихідні, класичні й альтернативні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веремчук Ю.В. П'еса-притча. Генеза. Поетика // Автореф. ...канд. філол. наук: 10.01.06 / Національна академія наук України. – К., 2005. – 16 с.
2. Виноградов В.В. К теории литературных стилей // Избранные труды. О языке художественной прозы. – М., 1980. – С. 240-249.
3. Давыдова Т.Т., Пронин В.А. Теория литературы: Учеб. пособие. – М.: Логос, 2003. – 229 с.
4. Иванова И.Е. К вопросу о нетрадиционных фольклорных жанрах // Актуальные проблемы филологии в вузе и школе. – Тверь: ТвГУ – 2000. – С.118-120.
5. Калига А.А., Клименюк А.В. Функционально-энергетический подход: механизм актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Харків: Константа. – 2004. – № 635. – С. 70-74.
6. Карпчук Н.П. Роль фактора адресата у побудові дискурсу анекдоту // Мова і культура. Серія “Філологія”. – Вип. 7, Т. IV/1: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – К.: Видавничий дім Петра Бурого. – 2004. – С. 116-121.
7. Колодій О.І. Притча і притчевість в українській прозі 70-80-х років ХХ ст. // Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Національна академія наук України. – К., 2000. – 18 с.
8. Клименюк О.В. Системний підхід до інтенсифікації технологічних процесів. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 264 с.
9. Клименюк О.В. Технологія наукового дослідження: Авторський підручник. – К.: Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. – 308 с.
10. Лабашук О. Обрядові пісні та промовки // Studia methodologica. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – 2000. – Вип. 8. – С. 64-68.
11. Піхтовнікова Л.С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13-20 ст.: Монографія. – Харків: Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.
12. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности: Басня. Пословица. Поговорка // Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 55-97.
13. Пропп В.Я. Сказка. Эпос. Песня: Собрание трудов. – М.: Лабиринт, 2001. – 368 с.
14. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.
15. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
16. Шмаров В. Закон синархии и учение о двойственности иерархии монад и множеств. – К.: София, 1994. – 320 с.
17. Binsted K., Ritchie G. An Implemented Model of Punning Riddles // Proceedings of the 12th National Conference on Artificial Intelligence (USA, July 31-August 4). – Seattle: AAAI Press. – 1994. – Vol. 1. – P. 633-638.